

Українська діаспора в Росії: стан, проблеми, перспективи: Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 22 грудня 2003 р. (до зборів Української Всесвітньої Координаційної Ради 2004 р.). – К.: Українська всесвітня Координаційна Рада, 2004. – С. 102-113.

ДИМИТРІЙ РОСТОВСЬКИЙ (ТУПТАЛО)
І ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОСІЇ
(початок XVIII ст.)

Ірина САВЧЕНКО,
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

Початок XVIII століття у стосунках України й Росії відзначився цілим рядом фактів культурної української експансії. Серед найвідоміших імен національної інтелектуальної еліти, яка змушена була вирушити на Схід на вимогу Петра I, що покладав на неї великі надії в реалізації своїх державних та церковних реформ, зустрічаємо імена відомих ієрархів української церкви, зокрема Феофана Прокоповича, Стефана Яворського та Дмитрія Туптала, пізніше званого під іменем Дмитрія Ростовського. Їхня діяльність в аспекті реформування російської православної церкви, поширення та насадження класичної європейської освіти, досвід якої вони здобували у стінах Києво-Могилянської академії, може бути потрактована сьогодні як початок формування української культурної діаспори в Росії.

Особистість Дмитрія Туптала, на той час званого у християнському світі автора численних проповідей, богословських трактатів, а найголовніше - укладача унікальної антології житій святих «Четьї-Мінеї», три частини якої на момент запрошення до Росії вже видала Києво-Печерська друкарня, користувалася особливою популярністю як серед церковного, так і світського читача, була відомою і серед діячів російської православної церкви. Більше того, його перша проповідь, датована 1685 роком, була виголошена у присутності київського воєводи Шереметьєва та боярина Гордона. Цікавий також і той факт, що в серпні 1689 року батуринський ігумен Дмитрій Туптало вирушає до Москви з депутацією гетьмана Мазепи. Дмитрій був

присутній на кількох аудієнціях у членів царської родини: самого царя Івана Олексійовича та царівни Софії. Українська делегація була допущена в Троїцький монастир, де її милостиво прийняв Петро I. Тож зрозуміло, що неординарність особистості Дмитрія не пройшла поза увагою майбутнього російського вседержителя.

Улітку 1700 року Петро I, відчувши з боку патріарха Андріана глухий опір своїм реформам, видає указ про потребу надіслати до Москви з числа українських архімандритів чи ієродияконів двох «во учеше мудростиня науки свТвдущихь и въ жительствоу благоиску' лыхь му-жей, и сь ними еще человТжа четыре, которые бы могли слово Божі и евангеліе проповТдати и архіерейскаго сана быти достойныи», «поискать изь архімандритовь и игуменовь, или других иноковь, доб-раго и ученаго, и благаго непорочнаго житія, которому бы въ Тоболь-ску быть Митрополитомь, и могь бы Божією помощію исподволь въ Китаї) и въ Сибири въ слїшотБ идолослуженія и другихь невТїжест-віяхь закоснТшыихь человїжь приводитъ въ познаніе и служеніе и по-клоненіе истиннаго живаго Бога» [1]. Указ було передано Стефаном Яворським Варлаамові Ясинському. Невідомо, чи кандидатів назвав Яворський, чи сам уряд зробив вибір, але 3 січня 1701 року вийшов ще один царський указ про обов'язковий приїзд Переяславського єпископа Захарії Корниловича і Новгород-Сіверського архімандрита Ди-митрія для вибору з-поміж них претендента на Тобольську кафедру, що звільнилася у зв'язку з хворобою Ігнатія Корсакова, Сибірського митрополита і біографа патріарха Якіма.

Митрополит Варлаам із великою неохотою відпустив Захарія Корниловича і Дмитра Туптала до Москви. 29 січня він звернувся до царя з листом-проханням про найскоріше повернення обох [2]. Захарія повернувся до Києва досить скоро, а Дмитрій змушений був 23 березня прийняти Тобольську кафедру, хоча, як зазначав М. Возняк, «московським людям не довіряв» [3]. Обирався він на Тобольського митрополита переважно з метою поширення християнства серед сибірських іновірців і їхніх сусідів - монголів

і китайців.

На момент видання указу Петра про виклик учених ченців із Києва на російських кафедрах уже було два архієреї українського походження: Сильвестр Черницький, який із 1699 року займав Смоленську кафедру, та Стефан Яворський, який попри власне бажання, як стверджував Іван Огієнко [4], з квітня 1700 року став Рязанським митрополитом, а з жовтня того ж року, після смерті Патріарха Андріана, -місцєблєустителем патріаршого престолу. К. Харлампович зауважує, Що «...кафедрою рязанською і місцєблєустительством патріаршого престолу (Стефан Яворський - /. С.) не дорожив: від одного і другого не раз відмовлявся, прагнучи то на батьківщину, то в схиму» [5]: спочатку він не хотів приймати Рязанську митрополію, а в 1706 році просив дозволу, і особисто, і через боярина Стрешнева, переселитися До Києва, однак його прохання було відхилене. І пізніше Яворського не покидала надія повернутися на рідну землю: після смерті Варлаама Рейнського (22.08.1707) він звертається з проханням до гетьмана Мазепи про клопотання за нього перед царем. Зрозуміло, що всі зусилля Яворського залишити Москву й активну церковну діяльність залишилися безуспішними.

Переговори царя з Києвом у 1700-1701 роках велися саме через Стефана Яворського. Призначати українців на визначні кафедри ставало нормою для Петра, який не знаходив розуміння серед російського духовенства. Так, у 1705 році кількість архієреїв-українців збільшилася до шести: окрім Стефана Яворського і Дмитрія Туптала, кафедри займали Филофей Лещинський (Тобольська митрополія), Юстин Базилевич (Белгородська єпархія), Сильвестр Крайський (Архангельська) та Антоній Одинович (Коломенська) [6]. Всі українці, отримавши посади в російській церкві, не зрікалися української національної ідеї. Вони усвідомлювали заслуги південноруської церкви в тяжкій тривалій боротьбі проти католицизму, тому відчували за собою право відносної самостійності, а також бачили свою перевагу перед Москвою у справі освіти: їхня власна освіченість різко контрастувала з культурним убозтвом великоросів, які були не в змозі навіть

облаш-тувати тексти своїх церковних книг. Українці абсолютно закономірно вважали себе їхніми вчителями. Як зазначав М. Сумцов, «... вони мали привід і основу пишатися своєю українською наукою й літературою, і кожен із них мусив дорожити представниками цієї науки, раз сам зараховував себе до таких; звідси головним чином походила моральна солідарність південноруських письменників, обмін думками і взаємна підтримка» [7].

Українці вигідно вирізнялися з-поміж своїх північних братів во Христі рівнем загальної освіти, обізнаністю в церковних справах та були призвичаєні до Заходу, знаходячи в його впливах раціональне зерно і для власної культури. Давнє й тісне сусідство з Польщею привнесло в побут українського духовенства особливі риси, невідомі в Москві: південноруські ієрархи звикли відігравати важливу політичну роль, що спонукало їх до дієвості й суспільної активності. Петро цінував їх також як людей, здатних поставити шкільну освіту в Росії на належний рівень та підняти релігійно-моральний дух народу. Навіть вороже настроєні до українців церковники-великороси визнавали їхню освіченість і вміння спілкуватися з паствою.

Самі українці досить неохоче погоджувалися на зайняття російських єпархій. Часто вони пояснювали ці відмови станом здоров'я, підтверджуючи їх медичними свідченнями. Але були ще й інші, приховані причини небажання українців обіймати церковні посади в Росії, а саме: суворість клімату в північних та сибірських єпархіях, грУ; бість звичаїв великоросів, нужденність утримання, а також урізані права великоруських архієреїв і непоштиве ставлення до них місцевої світської влади, вороже ставлення місцевого духовенства до «черка- сьв» і «поляків», сумніви щодо їх відданості правосланій церкві. Як констатує О. Пахльовська, «...процес інтеграції наших учених у московську (загалом російську - /. С.) реальність супроводжувався жорстоким цькуванням цих учених за один лише факт їхньої... європейської освіченості, що прирівнювалось до «зради батьківщини» [8]. Зрозуміло, що про все це було добре відомо Димитрієві, якого страшенно лякала перспектива перебування в Сибіру. Окрім того, він, очевидно, був добре

обізнаний з умовами проживання і діяльності архієпископа Сибірського і Тобольського, головним завданням якого було навернення до православ'я язичників. У цій діяльності представникам офіційної церкви дуже заважали своєю жорстокістю щодо місцевого населення представники офіційної світської влади.

Димитрій знав і про долю свого попередника Ігнатія Корсакова, який від виснаження втратив сон і від безсоння «поврТідился вь умТ»>.

М. Попов так пояснює стан Святителя: «... для Димитрія, як і для кожного малороса, Сибір не вважався "золотим дном". Сибіром в Україні лякали один одного, жоден із засланих туди малоросів, яких знав Димитрій, звідти не повернувся живим. Туди на пам'яті Димитрія відправлені, за розпорядженням Москви, писар Шийкевич, військовий суддя Незамай, Рославець, Адамович, Д. Многогрішній... Усі вони пропали для України безслідно в сибірській далині, де і люди, і клімат змагалися в нещадності до українців» [9]. Димитрія турбував і той факт, що праця над Четьями ще не була завершена, а покинути її він не мав морального права, сприймаючи як власну покуту. До всього додавалася і фізична втома, що давалася взнаки після важкого переїзду до Москви. Мабуть, усе це разом і спричинило до того, що на початку квітня Димитрій важко захворів. Він звертається з проханням до Петра про відміну призначення на Сибірську кафедру. Важко сказати, чим керувався самовпевнений і жорстокий цар, коли задовольняв прохання київського старця: чи повагою, яку він почував до новоприбулого, чи зважив на клопотання Варлаама Ясинського, який доводив потребу завершення праці над «Четї-Мінеї». Фактом залишається те, що в Сибір на посаду митрополита замість Димитрія було призначено його старого знайомого Филофея Лещинського, економа Києво-Печерської Лаври, «...який теж відмовлявся від посади, але поїхав, злякавшись царевого гніву» [10], і керував Тобольською єпархією з 4 січня 1702 року до грудня 1721 року з перервою в 1711-1715 роках, коли його заміщав Іоан Максимович. Ф. Лещинський прославився тим, що навернув до православ'я багатьох

язичників, зокрема остяків, вогулів, турамських татар, самоїдів, тунгусів, якутів та побудував для них 37 церков. Окрім того, Ф. Лещинський у 1703-1704 роках відкрив у Тобольську школу, яка від Ростовської школи Димитрія відрізнялася становим характером: у ній могли навчатися лише діти священиків а також навчальним планом, який, за розпорядженням Петра I, охоплював лише дисципліни, потрібні для підготовки церковнослужителів. Викладачами в Тобольській школі були переважно українці, які приїхали туди разом із Лещинським (Варлаам Косовський, Анто-ній Платковський та архімандрит Мартиніан) або пізніше, на його виклик.

Сам же Димитрій, напевне, за сприяння Стефана Яворського, отримав місце Ростовського митрополита, що звільнилося в кінці 1701 року після смерті митрополита Іоасафа Лазаревича. Димитрій був не першим Ростовським ієрархом-українцем, задовго до нього це місце займали Леонтій (із 1054 року) та Ісаія (з 1077 року), обидва колишні ченці Києво-Печерської Лаври. Призначення, яке отримав Димитрій, вважалося дуже престижним, адже Ростовська єпархія була шанованою в житті російської Церкви: в одному з проектів XVII століття навіть пропонувалося настановити в ній патріарха.

У Москві, де Димитрій прожив більше року і куди його пізніше часто викликали для вирішення загальноцерковних справ, у нього встановилися постійні зв'язки - як службові, так і наукові та дружні. «У Москві, - пише К. Харлампович, - вже тоді виділялися малороси і як учителі академії, і як архімандрити і монахи кількох найвідоміших монастирів. Звідси зв'язки Святого Димитрія з Малоросією, звідки до нього приїздили на поклон і на службу» [11].

Петро I ставився до Димитрія з великою симпатією: про це свідчить той факт, що він погодився відмінити призначення до Сибіру, без застережень сприймав викриття у проповідях, наказав стольнику Ростова виконувати всі вимоги Святителя, хоча, як покаже час, цей наказ постійно ігноруватиметься.

Сам же Димитрій співчував реформам Петра, наприклад, вітав «добрыш той нышГ)шнихъ временъ обычай, что многіе люди въ инья государства

ходять ученія ради» [12], хоча далеко не все в самих реформах схвалював, зокрема їх яскраво означений протестантський дух (проти чого виступав і Стефан Яворський, називаючи Петра другом лютеран), і не все виправдовував у поведінці царя, як-то: «гнѣшную ярость», порушення посту, пияцтво, неповагу до святинь. Окремі проповіді Дмитрія й уривки з його «Літописця» і^цкують бути потрактовані як викриття на адресу Петра. Так, у проповіді, виголошеній у 1708 році в Москві, він змалював картину бенкету царя Ірода за участю поганських богів Венери, Бахуса та Марса, натякаючи на потяг Петра до розпусти, пияцтва та насилля.

У «Літописці келейному» Дмитрій гостро засуджує грабування церковних маєтків, яке благословлялося с?мим царем. Не схвалював Святитель і моральної розбещеності, яка панувала в житті російського суспільства, він не раз вказував на вади духовенства, зокрема невігластво, нехлюйське ставлення до своїх обов'язків та пияцтво.

За час перебування Дмитрія на Ростово-Суздальській митрополії тут раніше, ніж в інших єпархіях, з'являються настоятелі монастирів - українці. Так, Спаським монастирем у Ярославлі керує Калліст Поборський (1702-1703), а Томським Богородичним монастирем -Рафаїл Казанович (з 25.12.1707).

Дмитрій у новій своїй посаді вбачав, перш за все, потребу виконання свого пастирського обов'язку, спрямованого на відродження людської душі. Це особливо показово і важливо за тих умов, що на час його вступу на митрополічу кафедру Ростова більшість російських ієрархів, обтяжені величезними розмірами єпархій, змушені були займатися переважно адміністративною діяльністю. У той час рівень освіченості російського населення був надзвичайно низький, не відзначалося великим потягом до знань і російське духовенство, з яким Святителеві доводилося спілкуватися щоденно, в переважній більшості представники російської церкви були брутальними й неосві-ченими. Вони погано знали на своїх обов'язках, не вміли чинити Таїнства, сповіді зокрема, не вміли поводитися зі Святинею.

Народ же духовенство зневажало й принижувало.

Таке становище застав Дмитрій у Ростові, і для того, вважаючи за свій обов'язок просвітити і виправити спочатку хоча б церковних служителів, він написав і розіслав дві окружні Настанови з роз'ясненням священницьких посадових обов'язків.

Виконуючи один із найважливіших обов'язків священницького сану - учительство (Матв. 28, 19-20), Дмитрій із метою поширення християнської освіти часто сам проповідував у храмах, де здійснював богослужіння, мандрував єпархією і виступав зі словами і повчаннями, закликаючи своїх слухачів до заглиблення у власну душу, до усвідомлення власної гріховності, до потреби внутрішнього перетворення своєї природи. Врешті, прагнучи розширити коло своїх духовних учнів, Дмитрій пише твори для парафіян і розповсюджує їх частково через друк, а частіше - в рукописах.

Перебуваючи в Ростові, Дмитрій у листах до друзів не раз скаржить на складне суспільне становище, навіть на приниження церкви «огь вѣтшнихъ гонителей» [13]. Вдячного слухача й однодумця знайшов Дмитрій в особі Рязанського митрополита, адже і С. Яворський був страшенно обурений ставленням Петра I до церковної влади, що відводив їй у суспільному житті скромне другорядне становище. Пізніше наступник Дмитрія по кафедрі Арсеній Мацієвич у своїх листах до Монастирського приказу також писав про страшні зловживання з боку світської влади та військових. Однак якщо в Дмитрія ми спостерігаємо тільки спроби знайти якесь пояснення і заспокоєння від свавілля мирян, то в Мацієвича боротьба за автономність церкви стане сенсом його архієрейської діяльності, аж до відкритого протистояння офіційній владі.

Дмитрій високо оцінював справу поширення грамотності, трактуючи її як природний засіб релігійної освіти й навчання. Історик Ростовської єпархії Б. фон Едінг зазначав, що в давні часи Ростов славився як значний освітній та культурний центр. Та Дмитрій, прибувши до Ростова на початку XVIII століття, не знайшов тут ні розуміння, ні підтримки своїх культурницьких

акцій.

Точної вказівки на час відкриття Ростовської школи немає, вірогідно, - 1 вересня 1702 року. Дата відкриття школи дає підстави твердити, що Дмитрій усвідомлював потребу заснування школи набагато раніше, ніж було зроблене урядове розпорядження про це. На цей факт звернув увагу і К. Харлампович, який писав, що «в Ростові раніше, ніж десь у Великороси, була відкрита латинська школа» [14].

Школа, заснована Дмитрієм, розташовувалася в Ростовському кремлі, поблизу архієрейського будинку. Навчальний заклад, який Святитель називав «граматическим училищем», передбачав трикласну освіту і складався з інфіми, етимології і синтаксису. Кількість учнів у ній сягала двохсот, поіменно відомо близько 23. Більшість учнів походила з сімей священиків, які були зобов'язані відправляти своїх дітей до школи, але були і представники інших верств. І. Шляпкін зазначав, що «...головною заслугою Дмитрія було ... запровадження нової, хоч і на старій основі, елементарної народної школи ... Ростовська школа була доступна всім, а не тільки духовним, була загальною, а не спеціальною; це її відмінність від шкіл петровських, строго спеціальних і призначених для певного стану» [15]. Серед школярів згадуються українці і навіть греки. Навчання й утримування школярів було безкоштовне, про що вказується в 1702 році Петром I у доходах монастирських.

Учителів, які прибули до Ростова разом із Дмитрієм, &/go троє: російську мову викладав Євфимій Моросін, а латину й риторику - українці Іван Мальцевич та Іоаннікій Богомодлевський. Щодо тривалості функціонування школи одностайності серед дослідників немає. Напевне відомо, що з осені 1706 року школа вже не починала занять. ^

У 1709 році Дмитрій зробив ще одну спробу відновити навчання і навіть зібрав учнів, але, на жаль, через брак учителів йому це не вдалося. Лише в 1721 році, вже після смерті Святителя, школа знову відкрилася, але

вже як Духовна семінарія, проіснувавши до 1728 року.

При школі, за київським звичаєм, Дмитрій заводив шкільний театр, для якого сам пише кілька драматичних творів: «Різдвяна драма», «Ростовське дійство», «Успенська драма», «Грішник, що кається», «Димитрієвська драма», «Естер і Агасфер». Саме постановка шкільних вистав стала однією з причин того, що ростовське духовенство і міщанство починають писати до столиці скарги на нового митрополита, звинувачуючи його в розтлінні молодих душ та розповсюдженні розпусти.

Вже на час прибуття Дмитрія до Ростова тут відбувся перепис монастирських будівель, майна, вотчин, людей і служок. Ю. Самарін, аналізуючи ситуацію, яка складалася в державі щодо монастирів, писав: «Петро Великий не міг зрозуміти чернецтва. Прямої користі від нього не було, і довго він думав, яке місце дати йому в державі і чи не краще відмінити його зовсім. Але цього зробити він не міг, і тому терпів його неохоче, обмежуючи й утискуючи в усіх відношеннях. Наперекір основному характеру чернецтва, він всіляко прагнув надати йому практичного спрямування, отримати від нього якусь користь. Він з охотою перетворив би всі монастирі у фабрики, в училища чи в лазарети» [16]. Тож не дивно, що ченцям приписувалося займатися лише фізичною працею, письмові заняття в келіях заборонялися, не можна було навіть тримати там папір і чорнило. Для Дмитрія це розпорядження було щонайменше дивне, адже він усе життя провів у келійних писемних заняттях і знав, що писання книг було завжди визнаною й шанованою справою ченців. Можна лише уявляти моральний стан Дмитрія, який удома, в Україні, звик до особливої громадської пошани до монастирів та духовних осіб, до постійної турботи про їх матеріальні статки.

У зв'язку з церковними справами Дмитрієві не раз доводилося приїздити до Москви. У 1705 році його викликали до столиці на чергове служіння разом із півчими та домовими людьми, він з'явився на початку вересня і пробув у Москві майже весь наступний рік. Дмитрій проповідував у Чудовому монастирі, в с. Преображенському в присутності Петра I, в інших

місцях із приводу храмових свят чи придворних урочистостей. У серпні 1708 року Дмитрія знову викликали до Москви на хиротонію Іоасафа Кроковського, а у вересні того ж року він приїздить в Александрівську слободу на поховання царівни Маргарити Олексіївни, де виголошує надгробну промову.

Ці поїздки, які спонукали до спілкування зі старомосковською політичною партією, незадоволеною Петром, та прихильниками царевича Олексія, сприяли визначенню і власних політичних симпатій Дмитрія в консервативному дусі. Однак стверджувати, що на цей час Святитель змінює свої політичні орієнтири і пристає до противників петровських реформ, було б безпідставно. Вихований в атмосфері політичного та громадського поступу, який був характерний для української суспільності, Дмитрій і надалі обстоює потребу оновлення держави, поширення освіти та розвитку науки.

Окрім роботи над «Четьями-Мінеями», яку невпинно продовжує, Дмитрій задумує зібрати історичні відомості про свою єпархію, що могло б стати доповненням до «Міней». Спочатку він планував зробити це у вигляді зібрання житій святих Ростовської землі, в якому описував життя й діяння багатьох ростовських єпископів, архієпископів, митрополитів, згадував і про події світської історії, зокрема про страждання, які випали на долю Ростова в часи смути, про нашествя поляків на Ростов у 1609 році.

З 1707 року Святитель зосереджує свою діяльність на проблемі церковного розколу в єпархії. Розкольницький рух привернув увагу Дмитрія з самого початку його пастирської діяльності: Ростовська єпархія сусідила з осередком розкольницького руху, що ширився по ріці Керженець, де у дрімучих лісах Нижегородської і суміжних губерній розташовувалося багато розкольницьких скитів, монастирів і поселень (окремі з них існували й у XIX ст.). За діяльності Дмитрія майже все сільське населення цієї місцевості перебувало в розколі, який за часів Петра I остаточно сформувався і зміцнів настільки, що став сміливо погрожувати церковному і державному авторитетові.

Новий Ростовський владика особисто зустрічався з розкольниками, дискутував із ними. Найбільше Дмитрія обурював той факт, що розкольництвом було захоплене навіть православне духовенство.

Улітку 1705 року Дмитрій здійснив поїздку до Ярославля, де змушений був вступити з кількома старообрядцями в дискусію з приводу бородогоління. Після повернення до Ростова під впливом цієї розмови Дмитрій працює над твором «Объ образѣ и подобіи Божій въ чело-віщ'Бхъ», який викликав страшну ненависть розкольників до Святителя. У відповідь навіть був написаний розкольницький твір «Слово обличительное противу писанія Дмитрія, псевдомитрополита Рос-товскаго на брадобритіе».

Ставлення Святителя до розколу сформувалося, вірогідно, ще в Україні. Відомо, що еміграція великоросів у Чернігівські землі почалася ще до собору 1667 року. С. Машенко зазначає: «Міграція прихильників старої віри з Росії була результатом терору проти них, розпочатого царським урядом та православною церквою. Прикордонна Чернігівщина з її густими лісами, незаселеною частиною земель, де не було кріпосницького права, зберігалася свобода часів Гетьманщини, приваблювала переселенців із Росії» [17]. Можна припустити, що Святитель ще в час свого ігуменства в монастирях Чернігівської єпархії знайомився зі старообрядцями або їхньою діяльністю, адже Пре-ображенський монастир та Новгород-Сіверський були розташовані досить близько від старообрядських слобід (за 12 верст від Преображенського монастиря - с. Чурович і за 50 верст від Новгорода-Сіверського - слобід Шнурівки, Воронка, Лужка, Єліонки).

Дмитрій, як і більшість українського духовенства, вважав появу і поширення цього псевдовчення винятково результатом невігластва і поєднаної з ним упертості та грубості, притаманної великоросам. Його обурював той факт, що ідеологи розкольницького руху не могли навіть потрактувати Святого письма й не бажали отримувати якісь знання. Дмитрій також не міг сприйняти зовнішній аскетизм розкольників, який поєднувався з фанатичною зневагою до життя, внутрішньою зіпсутістю й розпустою в

побуті.

У 1708 році Святитель починає працювати над «Розыском о Раскольнической Брьшской Вере», який завершує в наступному році. Мета автора полягала в тому, щоб розкрити «препростому» народові всі недоліки розкольницького вчення, викрити всі помилки старообрядницьких вірувань. У передмові до книги Димитрій згадує про той факт, що проти розкольніцтва вже виступали Симеон Полоцький («Жезль правленія» (1666)) та патріарх Яким Савелов («УвТЬть духов-ньш» (1682)). Він високо оцінює ці праці й зазначає, що свою книгу пише не на протигагу згаданим, а лише тому, що сумнівається в їх достатньому розповсюдженні в Ростовській єпархії.

У своїй праці Святитель, на відміну від антирозкольницьких творів Симеона Полоцького та патріарха Якима, подає більше відомостей про сам розкол: показує причини його появи, розрізняє розкольницькі секти й визначає морально-побутові особливості та помилки кожної. Своєю працею Димитрій фактично поклав початок науковій боротьби

з розколом. У Акафісті на його пам'ять Святитель іменується «обличителем суемудренних расколов» та «православья ревнителем и раскола искоренителем».

Однак не все задумане Димитрій мав змогу виконати: стан його здоров'я погіршувався. Помер Святитель 28 жовтня 1709 року, «достойно завершивши сонм святих ростовських чудотворців». Близько восьми років перебував Димитрій у Ростові, і ці роки були вінцем усього життя Святителя. На думку І. Шляпкіна, «життя його закінчилось із приїздом до Москви, в Ростові почалося житіє» [18]. Краєзнавці Ростовського краю (Б. фон Едінг, О. Титов) зазначають, що Димитрій був «останнім блискучим і світлим явищем» на митрополичому престолі Ростова, однак чомусь оминають той факт, що всі наступники Святителя були дуже діяльними особистостями, відзначалися великою політичною заангажованістю й не обмежувалися внутрішньоцерковною боротьбою. Так, Досифей Глібов (1711-1718), наступний митрополит Ростовський, брав участь у змові на користь першої

дружини Петра - Євдокії Федорівни, за що був страчений. Митрополит Георгій Дашков (1718-1730) обіймав посаду віце-президента Синоду, претендував на патріарший стіл, але з воцарінням Анни був позбавлений сану і відправлений у заслання за свої симпатії до Долгорукого. У 1742 році вступає на митрополію Арсеній Мацієвич (1742-1763), який, наслідуючи Дмитрія, у проповідях та друкованих працях викривав розкольників, його доповнення до «Обличенія неправди раскольничей» заслуговує на особливу увагу. Арсеній Мацієвич починає боротьбу з Петром III і Катериною проти секуляризації церковних маєтків та зловживань світської влади, за що після двадцятирічного служіння церкві буде прозваний «Андрієм Брехуном», піддається суду, позбавляється сану й помирає дорогою на заслання до Миколаївського Карельського монастиря, розташованого на березі Білого моря.

Діяльність у Росії українця Данила Туптала, святого Дмитрія Ростовського, наочно демонструє внесок української культурної еліти кінця XVII - початку XVIII століття у витворення європейських прогресивних орієнтирів подальшого розвитку російської держави.

Література

1. Святой Димитрий, митрополит Ростовский.- СПб., 1909. - С. 38.
2. Лист Варлаама Ясинського до Петра I від 29.01.1701 року // Киевская Старина. - 1904.-Т. 85.-С. 54.
3. *Возняк М.* Історія української літератури. - Кн. I. - Львів, 1992. - С. 591.
- 4.*Ларіон (Огієнко І.)*. Святий Димитрій Туптало, його життя й праця.- Вінніпег, 1960. - С. 97.
- 5.*Харлампович К.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь.- Т. 1.-М., 1914.-С. 508.
- 6.Там само. - С. 510.
- 7.*Сумцов Н.* Иннокентий Гизель. - К., 1884.- С. 20.

8. *Пахльовська О.* Україна: шлях до Європи... через Константинополь // Сучасність.- 1994.-№ 1.- С. 68.
9. *Попов М.* Святитель Димитрий Ростовский и его труды.- СПб., 1910.- С. 136-137.
10. *Харлампович К.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь.- Т. 1.- М., 1914.- С. 545.
11. Там само. - С. 538.
12. Там само. - С. 466.
13. *Пыпин А.* История русской литературы. - Т. 2.- СПб., 1907.- С. 388.
14. *Харлампович К.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь.- Т. 1.-М., 1914. - С. 704.
15. *Шляпкин И.* Святитель Димитрий Ростовский и его время (1651-1709). - СПб.,1891.-С. 353.
16. *Самарин Ю.* Стефан Яворский и Феофан Прокопович // Самарин Ю. Сочинения. - Т. 5.-М., 1880. - С. 225.
17. *Мащенко С.* Старообрядці на Придесенні (історико-релігійний нарис) // Сіверянський літопис - 2000.- № 5,- С.82.
18. *Шляпкин И.* Святитель Димитрий Ростовский и его время (1651-1709). - СПб.,1891. - С. 459.